

AZ IGEKÖTŐK TRANZITIVÁLÓ HATÁSA EGYES INTRANZITÍV IGÉKNÉL*

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA

A cselekvő (действительный) igék tranzitív és intranszítív korrelációban álló csoportjainak megkülönböztetéséül az igék szemantikai tartalma és az ebből következő szintaktikai jellemzője szolgál. Az intranszítív igék — szemben a tranzitív igékkel — olyan cselekvést, állapotot, változást stb. jelölnek, amely nem irányul külső tárgyra, az ige jelentése kifejtéséhez nem követeli meg a tárgyi kiegészítőt, nem rendelkezik a tárgyhoz való kötődés szintaktikai tulajdonságával.

«Переходные глаголы в целом отличаются от непереходных синтаксическим признаком: сочетаемостью с прямым дополнением»

[1]. Ehhez hasonlóan a magyar nyelv intranszítív igéinek meghatározásai is ezen jellemzőjüket emelik ki. „A tárgyaltalan igék azt fejezik ki, hogy az igével jelölt cselekvés vagy állapot az alanyon kívül másra nem vonatkozik (vonatkozhat)” [2].

Az orosz nyelv intranszítív igéit jelentésüket figyelembevéve több csoportra lehet osztani, miként ezt a szakirodalomban találjuk [3, 4].

Így a következő igecsoportok különböztethetők meg:

1. mozgást, helyváltoztatást jelentő igék:
jön, megy, fut, repül, vágat, siet,
robog, sétál, lép, kóborol stb.;	глаголы движения, перемещения:
идти, ходить, бежать, лететь, ска-
кать, спешить, мчаться, гулять, сту-
пать, бродить и т. д.;
2. helybenmaradást kifejező igék:
ül, fekszik, áll, lóg, függ stb.;	статальные глаголы:
сидеть, лежать, стоять, висеть и
т. д.;
3. valamilyen fizikai vagy lelki állapo-
tot, az állapotban bekövetkező vál-
tozást kifejező igék:
él, nő, gondolkodik, szenved, bete-
geskedik, idegeskedik, pusztul, piro-
sodik, gömbölyödik, zöldül, érik, so-
ványodik stb.;	глаголы, обозначающие пребывание
в каком-либо состоянии (физичес-
ком или психическом), глаголы со
значением изменения в состоянии:
жить, расти, думать, страдать, бо-
леть, нервничать, гибнуть, покрас-
неть, пополнеть, зеленеть, созре-
вать, худеть и т. д.;
4. a hangadás és a látási észlelet igéi:
kiabál, ugat, sóhajt, zúg, csillog, kö-
hög, dörög, cseng, csuklik, krákok
stb.	глаголы звука и оптических вос-
приятий типа:
кричать, лаять, ахать, шуметь, мель-
кать, кашлять, греметь, звенеть,
икать, харкать и т. д.

A tranzitív és az intranszítív igék problematikájával foglalkozó irodalmakban mindig hangsúlyt kap, hogy az igék ezen két csoportja között nincs merev határ, hanem átmehetnek egymásba; így az intranszítív igék tranzitívvá válhatnak. Az intranszítív igék tranzitívvá válásában jelentős szerepet játszanak az igekötők.

Jelen tanulmányunkban az igekötőknek az állapotot, helybenmaradást kifejező intranszítív igéknél játszott tranzitíváló szerepével kívánunk foglalkozni.

Az intranszítív igék ezen csoportjának főleg a *пеpe-* (~ át, túl, meg), a *вы-* (~ ki, meg), a *про-* (~ le, meg) igekötők játszanak szerepet. Ezek az önálló jelentéstartalommal rendelkező igekötők az igéhez kapcsolódva módosítják az alapige jelentését, s egyben szintaktikai szerkezetváltozást idéznek elő. A tranzitíváló hatás során az igekötőknek egyidejűleg több funkciójuk is érvényesül: módosítják az ige jelentését, megváltoztatják az ige szintaktikai szerepét, s gyakran az igei aspektust is megváltoztatják.

«Афиксы—модификаторы обычно присоединяются к бесприставочным глаголам несовершенного вида, модифицируют значение исходного глагола, часто изменяют вид, непереходные глаголы могут превращаться в переходные» (5).

Az igei jelentésváltozást szintaktikai változás kíséri.

«Приставка, меняя лексическое значение глагола, качественно и количественно меняет сочетаемость, является причиной сложных синтаксических изменений всей конструкции» (6).

Az igekötő hatására végbemenő változást a következő módon jelölhetjük:

$$N - V_{intr} \quad \begin{matrix} \text{пеpe-} \\ \text{про-} \\ \text{вы-} \end{matrix} V_{tr} \rightarrow 0.$$

A *пеpe-* igekötő főleg lokális jelentésével hat az igére. A vizsgált igecsoportnál ez a jelentése nem térben, hanem időben, az idő síkján érvényesül.

A *пеpe-* ~ *át, túl* igekötővel preafigált fizikai vagy lelki állapotot, illetve cselekvést jelölő ige egy-egy időszakaszt tölt ki, az igével jelölt állapottal egy-egy időszakaszt küzd le. A preafigált igét tárgyas bővítmény kíséri. Például *перезимовать вторую зиму за полярным кругом; ночь переночевали и уехали; перестоять бурю в порту* (Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова).

A preafigált igét kísérő tárgyas bővítmény a névszói eredetű igéknél el is maradhat, ahogyan erre Z. A. ZEMSKAJA utal [7].

Намерение было обернуться до приезда Батюка, переночевать поблизости...

(К. Симонов: Последнее лето)

A *пеpe-* igekötővel preafigált ige tárgyas jellegű akkor is, amikor valamely állapotban való fölényt fejezi ki. E jelentése a beszédet és egyéb szellemi cselekvést kifejező igéknél gyakori. Például *перехитрить, перемудрить, перекричать, переговорить кого-н.*

A tárgyas bővítményt gyakran a «весь» névmás egészíti ki. У него такой голос, что *всех переговорит; перекричать* рассмевшихся детей; *перелаять всех соседей* (Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова).

A fenti jelentés a lelki és fizikai állapotot jelölő igéknél gyakran erkölcsi fölény érzetét kelti. *Перетерпеть* много горя; я *перестрадал* всех (Толковый словарь Д. Н. Ушакова). Különösen gyakori ez a jelentésárnyalat a «жить» igével kapcsolatban.

По лицу Кирпичникова видно было, что он тяжело переживает случившееся.

(К. Симонов: Последнее лето)

За эти три месяца я *пережил* острейшее увлечение географией... На несколько минут, удивительно долгих и емких, я уже в яви *переживал очарование* нашей встречи, слушал отзвук ее голоса...

(Ю. Нагибин: Как трудно быть учителем)

Слишком свежа была потеря, которую *пережили* мы все, а Надежда Константиновна — больше других.

(А. Глебов: Правдоха)

Семен убеждается, что жить без колонии он не может и возвращается в нее. Но он мучительно *переживает* свой уход из колонии.

(А. Макаренко: Педагогическая поэма)

И он испытывает такое *чувство*, какое *переживает* солдат, попав после госпиталя не в свою родную часть.

(В. Кожевников)

Нехороший вечер *пережила* я вчера.

(Б. Сергуненков: Настя)

... которого уважал и больно *переживал* его потерю.

(К. Симонов: Последнее лето)

Мы и сами видели как *переживал* Михай утрату рук.

(Е. Носов: Красное вино победы)

Люди не могли наедине, в своих домах, *переживать* эту радость и поэтому...

(Е. Носов: Красное вино победы)

A *pepe-igekötővel* preafigált *ige* ilyenkor szinonim a *vy- és a pro-igekötős* változatokkal.

Emlékezetében mind az, *amit* a háború három éve alatt *átélt* és *átvészelt*, rá volt vezetve a térképekre.

(К. Szimonov: Élők és holtak)

В его пяты *все прожитое* и *пережитое* за три года войны было нанесено на карты.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

A *pepe-igekötő* magyar nyelvi megfelelői a fenti jelentésekben túl-, át-, végig- és meg-.

Számított rá, hogy *túléli* a férjét, s félt a támasz nélküli, magányos öregségtől.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Várjatok csak cimborák, még *benneteket* is *túléllek*.

(E. Kazakevics: Csillag)

Ha *megérem* a háború végét, egy katedra majd csak akad nekem is.

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

A könyvei megmaradtak, *átélték* a háborút.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Она понимала, что скорее всего *переживает* мужа, и боялась на старости лет одинокой...

(Фекете Д.: Смерть врача)

Подождите друзья, еще *vas* *переживу*.

(Э. Казакевич: Звезда)

Если *переживу* войну, может и мне найдется место учителя.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

Книги ему удалось сохранить, они *пережили* войну.

(Фекете Д.: Смерть врача)

Kiálltuk a tatárjárást, a törököt, az osztrák sógort, atyaisten mi mindent álltunk ki.

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

Az a feszengő önbizalom, amely a győztesekéhez hasonló — mintha *valaki túlél*ni, felérne egy győzelemmel.

(Fekete Gy.: Az orvos halála)

A *pepe-* igekötő a cselekvés lefolyását módosítja oly módon is, hogy a preafigált igével jelölt cselekvés, állapot, egy másik cselekvést lezár, időben túllép. Például *peremolchart*, *perележать*.

Mozdulatlan arckifejezéssel *elengedte* a füle mellett ezt a tréfás megjegyzést.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

A határőr-tiszt *megvárta* míg elcsendesedik...

(K. Szimonov: Élők és holtak)

A *pepe-* igekötővel az ige jelölheti a cselekvés vagy állapot egymás utáni fázisokra való kiterjedését is. Például *перебороть* всех соперников ~ sorra legyőzi minden vetélytársát. Ilyenkor a *pepe-* magyar megfelelője általában a végig- igekötő.

Újra *végig* kellett csinálnod azt, amitől elszoktál.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Mint sok más, természeténél fogva bátor ember, akik a háború első *napjait* a front melletti utak zúrzavarában és vakrémületében *szenvedték át*,...

(K. Szimonov: Élők és holtak)

Мы *пережили* нашествие татаро-монголов, турок, австрийского шеррина — бог ты мой, *чего* только нам пришлось *пережить*.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

Уверенность в себе, свойственная победителю — словно *пережить* кого-то, равносильно в победе.

(Фекете Д.: Смерть врача)

Он *перемолчал* ее шутку с неподвижным выражением.

(К. Симонов: Последнее лето)

Пограничник *переждал* шум и сказал не повышая голоса.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

Снова пришлось *переживать* то, от чего уже отвык.

(К. Симонов: Последнее лето)

Его, как и многих других не трусливых от природы людей, встречавших и *перестрадавших* первые дни войны...

(К. Симонов: Живые и мертвые)

A *про-* igekötő tranzitíváló hatását is nyomon követhetjük az állapotot kifejező igéknél. A *про-* igekötővel preafigált ige által jelölt állapot, cselekvés bizonyos időtartamot tölt ki, bizonyos időtartamon át tart. Például *просидеть*, *проспать*, *проголодать* весь день, всю ночь stb. A preafigált ige a határozói értékű bővítményen kívül más, tárgyas bővítményt is felvehet. Például *прожить* молодость, *провоевать* войну. Ilyen esetben is gyakran kíséri a tárgyat határozói bővítmény is: *прожить* всю жизнь, mert az igei cselekmény vagy állapot tartósságot, teljes befejezettséget jelöl.

После работы я пошел вместе с Мальцевым к нему на квартиру, и мы вместе с ним *просидели* весь вечер и всю ночь.

(А. Платонов: Машинист)

В первый раз увидел Нехлюдов Катюшу: тогда, когда он на третьем курсе университета... *прожил* лето у своих тетюшек.

(Л. Н. Толстой: Воскресение)

Сама я бездарно *прожила* свою женскую жизнь.

(В. Герасимов: Меня нельзя бросить)

Вот кто бы взялся сосчитать сколько он *трон прожил* в тайге за пятьдесят лет...

(А. Беляников: Рысь)

Она *прожила* долгую мизнь и чуть не до последних дней работала в школе.

(Ю. Нагибин: Как трудно быть учителем)

Провоевав большую часть войны минометчиком, Никулин верил в свое оружие...

(К. Симонов: Последнее лето)

И на своей шкуре приобретали боевой опыт не для того, чтобы *просиживать* его в тылу...

(К. Симонов: Живые и метвые)

Боже мой, как чудовишно *прожил* я свою молодость.

(Ю. Нагибин: Машинистка живет на шестом этаже)

Синцов... *проспал* ту ночь в придорожной канаве...

(К. Симонов: Живые и метрвые)

А про- igekötő ezen jelentésének magyar nyelvi megfelelői az *át-, végig-*: про- болеть всю осень átbetegeskedte az ősz; пропьянствовать всю ночь ~ átdorbézolta az egész éjszakát; просидеть полдень ~ félnapot elüldögel stb.

Ezt talán a főhadnagy sem *gondolta végig*...

(Dobozy I.: Kedd, szerda, csütörtök)

Этого, пожалуй, даже его командир ... не *продумал* до конца.

(Добози И.: Вторник, среда, четверг)

А про- igekötővel a cselekvést és állapotot jelölő igék jelenthetik a cselekvés elhibázását, (esetleg szándékos) elmulasztását is.

Csak nem *aludtam át* tüzéségünk *ágyútűzét* és légierőnk *támadását*?

(E. Muhina: Ugrás az ellenséges vonalak mögé)

Неужели я *проспала* *артобстрел* и *налеты* нашей авиации?

(Е. Мухина: Прыжок в тыл врага)

Csak most eszmélt rá, hogy egyvégtében *átaludta az éjszakát*.

(К. Симонov: Élők és holtak)

Он... только теперь понял, что *проспал* *ночь* напролет.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

... de olyan sokáig aludt este óta, hogy azt gondoltam, *elkésik* a munkából.

(К. Симонov: Élők és holtak)

... но вы так долго спали со вчерашнего дня, и я подумала, может, вы *работу проспите*...

(К. Симонов: Живые и мертвые)

Magatok vonszoltatok ugye? — kérdezte Szerpilin, *legyűrve* a torkát fojtogató *csomót*, és az ágyú felé intett fejével.

(К. Симонov: Élők és holtak)

На себе, что ли? — спросил Серпилин, *проглотив* *комok* в горле и кивнув на пушку.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

... örült, hogy Lvov felhívta, *lenyelte* a tegnapi *pírulát*.

(К. Симонov: Utolsó nyár)

... был доволен, что Львов позвонил ему, сам, *проглотил* *вчерашнюю пилюлю*.

(К. Симонов: Последнее лето)

A miniszter feje elvörösödött, de a bárróra való tekintettel *lenyelte dühét*.
(Déry T.: Felelet)

Лысина министра побагровела, однако из почтения к рабону он счел за лучшее *проглотить злость*.
(Дери Т.: Ответ)

A *вы-* igekötő tranzitíváló hatása a különböző fizikai vagy szellemi cselekvést és állapotot kifejező intranszitiv igéknél érvényesül. A preafigált ige jelöli először a cselekvés eredményességét: *выследить кого-что* kinyomoz valamit; *выстоять* (вытерпеть) что-н. ~ kiáll valamit; másodszer a cselekvés megszűnését, a cselekvéssel való kielégülést: *выспаться* ~ kialussza magát; *выплакать что-н.* ~ kisír valamit; harmadszor a cselekvés elhibázását: *выболтать что-н.* ~ elszólja magát, elkotyog valamit, kikotyog valamit.

A *вы-* igekötő magyar nyelvi megfelelői a *ki-*, *el-*, ritkábban a *meg-*. A preafigált igét ez esetben is tárgyas bővítmény kíséri.

Azért férfi a férfi, azért katona a katona, hogy *tűrjön és elviseljen mindent*, ha úgy kívánja a szükség.
(M. Solohov: Emberi sors)

De az első napokban sokan elviselhetetlennek érezték ezt a súlyt, noha később ők is *elviselték*.
(K. Szimonov: Élők és holtak)

Milyen válluk kellett hogy legyen asszonyainknak és gyermekeinknek, hogy össze ne rogyjanak ilyen súlyos teher alatt. Márpedig nem rogytak össze, *megállták a sarat*.
(M. Solohov: Emberi sors)

A hadsereg nélkülük is *megnyeri a háborút*.
(K. Szimonov: Élők és holtak)

Kezdődik azzal, hogy vállalta az anyja, kihordta, *megszenvedett* érte.
(Fekete Gy.: Az orvos halála)

Még ha csak magam kínlódnék, de mindenkinek nyűg vagyok — *lehelte erőlködve a szavakat* Zajcsikov.
(K. Szimonov: Élők és holtak)
Eridj haza az anyádhoz — mondta Lujza néni, mert már *kisírja a szemét* utánad.
(Déry T.: Felelet)

На то ты и мужчина, на то ты солдат, чтобы *все вытерпеть*, все снести, если к этому нужна по звала.
(М. Шолохов: Судьба человека)

Но в первые дни эта тяжесть многим из них показалась нестерпимой, хотя они же сами потом *вытерпили* ее.

(К. Симонов: Живые и мертвые)
Какие же это плечи нашим женщинам и детишкам надо было иметь, чтобы под такой тяжестью не согнуться. А вот не согнулись. *Выстояли...*

(М. Шолохов: Судьба человека)
Армия *выигрывает войну* и без них.
(К. Симонов: Живые и мертвые)

Начать с того, что мать решила дать ему жизнь, выносила ей, *выстрадала*.

(Фекете Д.: Смерть врача)
Если бы я только сам мучился, а то всех обременяю — Зайчиков с трудом *выдыхал каждое слово*.
(К. Симонов: Живые и мертвые)
Поезжай к матери сынок — вздохнула тётя Луйза —, она небось *все глаза* из-за тебя *выплакала*.

(Дери Т.: Ответ)

A főként lokális jelentésű *om-* igekötő igen sok igéhez kapcsolódik. A fizikai és szellemi cselekvést, állapotot, helybenmaradást jelölő igékhez kötődve, azok jelentését olyanképpen módosítja, hogy a preafigált ige a cselekvés, állapot megszűnését, abbamaradását, befejezését fejezi ki. Időnként kapcsolódik hozzá a cselekvés ered-

ményességére történő utalás is. A kiegészítő, melyet tárgyesetben álló névszó jelöl, kifejezi a bevégzett feladatot, a cselekvésre fordított időt stb. Például отработать трудодни, отстоять дело мира, отслужить срок (Словарь русского языка под ред. Ожегова).

Ты воюешь — пока война. Ты *свое*, можно считать, *отвоевал*, теперь только твоя добрая воля.

(К. Симонов: Последнее лето)

шагай-ка ты домой, ... *ночь без тебя отдержую*.

(Е. Яковлев: Взыв)

И стремясь *отстоять* в себе *то привычное*, что хотела поколебать эта женщина, вспомнил...

(К. Симонов: Последнее лето)

Мы *отстоим свободу* и *свое будущее* — вереть в это...

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Az от- igekötő tranzitív hatású magyar megfelelői: *le-, el-, meg-*. Például отработать пять дней ledolgoz öt napot; отжить что-н. leél valamit stb.

Szóval, *megdolgozta a magáét*, ezt aztán nem lehet letagadni.

(Sánta F.: Húsz óra)

... aztán helyezd megfelelő harci feltételek közé, és *megteszik a magukét*.

(К. Симонov: Élők és holtak)

Azonban *feküdtem két hónapig*, és látam, hogy életben maradok.

(К. Симонov: Utolsó nyár)

Словом, он *свое отработал*, при этого у него не отнять.

(Шанта Ф.: Двадцать часов)

поставь их потом в нормальные условия боя, и они *свое отработают*.

(К. Симонов: Живые и мертвые)

А потом *отлежал два месяца* и понял: жить отстаюсь.

(К. Симонов: Последнее лето)

Az igekötők tranzitíváló hatása az orosz nyelvben mintegy kétszáz intranzitív igét érint, köztük az előzőekben említett viszonylag csekély számú fizikai vagy szellemi cselekvést, állapotot kifejező igéket. Úgy véljük, a *пе-, про-, вы-, от-* igekötőkkel tranzitívált igék fenti példái is egyértelműen mutatják az igekötőknek az ige jelentését gazdagító-árnyaló szerepét. «Префиксация является одним из ведущих средств расширения глагольной лексики в русском языке. Являясь морфологическим средством внутриглагольного словообразования в одних случаях служит средством глагольного видообразования, в других меняет лексическое значение глагола» [8]. E példák egyben igazolják azt a korábban említett álláspontunkat is, hogy az igekötők tranzitíváló hatása elsősorban azzal a jelentésmódosulással függ össze, amely az alapige jelentésében az igekötők önálló jelentéstartalma következtében végbemegy.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Бондарко, Л.—В. Буланин, Русский глагол. Л. 1957. Изд-во Просвещение. 157 стр.
- [2] A mai magyar nyelv rendszere I. Bp. 1961. Akadémiai Kiadó 207. p.
- [3] Исаченко, А. В., Грамматический строй русского глагола языка в сопоставлении с словацким. II. Изд-во Словацкой Академии Наук. Братислава, 1960. стр. 352.
- [4] Грамматика русского языка, М. 1960. Изд-во Академии Наук СССР, 412 стр.
- [5] PÉTE ISTVÁN: Mai orosz nyelv IV. Bp. 1975. Tankönyvkiadó, 166. p.
- [6] Шапацева, М. Х. Сочетаемость приставочных глаголов в современном русском языке. Автореферат кандидатской диссертации. М, 1967. 9 стр.

- [7] Земская, Е. А. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке- Исследования по грамматике русского литературного языка. М., 1955. стр 18.
[8] Шапацева, М. Х. Сочетаемость приставочных глаголов в современном русском языке, Автореферат кандидатской диссертации, М., 1967. 6 стр.

ТРАНЗИТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПРИСТАВОК У ОТДЕЛЬНЫХ ИНТРАЗИТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

Кочондинэ М. Бекешу

Автор после группировки интразитивных глаголов исследует транзитивное влияние приставок пере-, про-, вы-, от-, у глаголов выражающих физическое или умственное дело, состояние. Кроме примеров, доказывающих транзитивное влияние этих приставок, автор даёт и их соответствующую венгерскую пару. Анализированные примеры доказывают точку зрения автора, что транзитивное влияние приставок связано с тем изменением значения, которое в значении основного глагола происходит благодаря самостоятельному значению приставок.

DIE TRANSITIVIERENDE WIRKUNG DER VERBALPRÄFIXE BEI EINZELNEN INTRANSITIVEN ZEITWÖRTERN IM RUSSISCHEN

Márta Kocsondi-Békési

Nach der Gruppierung der intransitiven Verben untersucht Verfasserin die transitivierende Wirkung der Verbalpräfixe nepe-, npe-, BM- und OT- im Bereich der physikalischen Handeln oder geistige Tätigkeit oder Zustände ausdrückenden Zeitwörter. Als die transitivierende Wirkung dieser Verbalpräfixe demonstrierende Beispiele sind auch die Entsprechenden der ungarischen Sprache angegeben. Auch die analysierten Beispiele bestätigen den Standpunkt der Autorin, dass die transitivierende Wirkung der Verbalpräfixe mit derjenigen Bedeutungswandlung zusammenhängt, welche in der Bedeutung des Grundverbs infolge des selbständigen Bedeutungsinhalts der Verbalpräfixe vor sich geht.